

Uwe SCHUBERT
Andreas ZERLAUTH

Ekološka kvaliteta v mestih – Organizacija in koordinacija naravovarstvene politike ter urbanistično načrtovanje na lokalni ravni

1. UVOD

1.1 Namen in struktura razprave

Kvaliteta življenja v mestih je sorazmerna s **kvaliteto okolja**, ta pa je obratno sorazmerna z **onesnaževanjem** v urbanih predelih tega sveta. Ker večina svetovnega prebivalstva, še posebej v industrijskih in postindustrijskih državah, živi v urbanih območjih, so globalni ekološki problemi pogosto proizvod mest. Hitra urbanizacija se tako šteje za enega glavnih vzrokov slabšanja kvalitete okolja po vsem svetu. Kako se lotijo teh problemov v urbanih področjih, kako se organizira in izvaja njihova politika, je torej pomembno za nadaljnji razvoj mest, njihovo sposobnost ohranjanja kvalitete življenja in prispevanja k globalni kvaliteti okolja. Navkljub dejstvu, da so **mesta glavni proizvajalci in konzumenti onesnaževanja okolja**, se njihova vloga v **naravovarstveni politiki** (NP) v različnih predelih sveta močno razlikuje. Pogosto so vključena le v izvajanje programov, ki jih izoblikujejo in določajo na različnih nivojih državne uprave, v nekaterih primerih pa imajo popoln nadzor, od definiranja in določanja ciljev do izvajanja in nadzorovanja (Neddens 1986, Hahn 1991).

Drug motiv za raziskavo, o kateri poročamo, je dejstvo, da se ponovno presoja in razpravlja o okvirih NP. Aktivnosti politike se lahko organizirajo na veliko različnih načinov, tako vertikalno kot horizontalno. V tem prispevku se raziskuje

je vprašanje, katere opcije je treba upoštevati v skladu z novim **okvirom odločanja v Evropi** (npr. Maastrichtski sporazum; Agenda 21 o globalnih razmerjih). Med drugim je potrebno dodeliti odgovornosti različnim ravnam oblasti, upoštevajoč še posebej novo vlogo regionalnih in lokalnih teles (glej npr. Huckenstein 1993, Bongarts et al. 1992).

Poleg mnogih drugih faktorjev na onesnaževanje vplivata tudi politika in planiranje mestnega/regionalnega razvoja. Vendar pa NP in te aktivnosti pogosto niso usklajene, niti v praksi niti v smislu organizacije procesa, ki vodi do sprejemanja odločitev. To je potrebno še posebej omeniti, ker prostorski vzorci koncentracije onesnaženja v urbanem območju v določeni meri vplivajo na vzorce uporabe zemljišč z vsemi znanimi posledicami na načrtovalne odločitve (glej npr. Fürst 1986).

Ta razprava poskuša prispevati k temu področju NP z objavo izbranih delnih rezultatov raziskovalnih **poskusnih študij**. Te temeljijo na intervjujih s strokovnjaki in profesionalci iz 10 evropskih in ameriških mestnih področij, ki so nam služila kot primeri za študij. Ker se je večina strokovnjakov na intervjujih strinjala, da so na njihovih urbanih področjih še posebej pereči problemi **onesnaževanja zraka** ter da **hrup** predstavlja glavni dejavnik zmanjševanja kvalitete življenja v mestih, se razprava tematsko ukvarja predvsem s temi področji naravo-

Lokalna raven upravljanja Naravovarstvena politika Orodja naravovarstvene politike Urbanistično načrtovanje

Raziskava temelji na predpostavki, da sta urbani razvoj in lokalna kvaliteta okolja dolgoročno v povratni zvezi. V povezavi s tem se zastavlja vprašanje, do kakšne mere so v skladu s tem organizirani institucionalni okvir, dnevno planiranje in rutine določanja razvojne politike. Raziskava je zasnovana na primerih 10 mestnih regij v Evropi in ZDA. Prvi del prispevka je posvečen primerjavi različnih pristopov k organiziranju naravovarstvene politike in vlogi, ki jo pri tem ima lokalna raven (institucionalni okvir). Prikazane so različne oblike organizacije v državah (od povsem centraliziranih sistemov, kjer lokalne institucije sploh ne sodelujejo, do povsem decentraliziranih, povsem lokalnih sistemov) in v občinah. Razprava se na kratko posveti nekaterim modelom, ki so jih predlagali strokovnjaki, za bolj učinkovito planiranje izboljšave lokalnega okolja.

Environmental policy tools Environmental quality Local government tier Urban development

The maintained hypothesis underpinning this study is that urban development and local environmental quality are in a long-run feedback relationship. The question arises in this context to which extent the institutional framework as well as the daily planning and policy making routines are organised accordingly. The study relies on case studies undertaken in 10 urban regions in Europe and the U.S. The first part of the contribution provides a comparison of different approaches to organise environmental policy and the role the local level plays (institutional framework). Different types of organisation within a country (the range of possibilities reaching from completely centralised systems, with practically no involvement of the local institutions to a completely decentralised, purely local policy system) and within a city's administration are identified. The pros and cons as seen by the interviewed experts are discussed.

varstvene politike. Te študije primerov so izpeljali številni študenti in zaposleni na univerzah v sklopu njihovega strokovnega dela znotraj okvirov določenih projektov, povezanih s problemi naravovarstvene politike. Ker je baza podatkov za to poročilo še vedno precej omejena, veljavnih posplošitev ni mogoče izpeljati; rezultati so tako dejansko le delni. Vendarle pa avtorja menita, da bi nekatere od ugotovitev lahko služile kot zanimive teme v bodočih razpravah in raziskovalnem delu na tem polju.

1.2 Študije primerov

Intervjuji so bili zasnovani tako, da so bili partnerji pri intervjujih razdeljeni v tri skupine. Sogovornike so prosili, naj posredujejo informacije o aktivnostih NP v njihovih urbanih področjih, še posebej v povezavi z onesnaževanjem zraka in hrupom. Vprašanja so bila razdeljena na več sklopov in udeležence smo zaprosili, da odgovarjajo le na tista, za katera menijo, da so v njih ustrezno strokovno podkovani:

- Prva skupina so bili **državni uslužbenci**, zaposleni na področju upravljanja z okoljem in urbanizma.
- Druga skupina so bili predstavniki "**zelenih**" lobijev in **aktivističnih skupin**.
- Tretja skupina so bili (večinoma **akademski**) **strokovnjaki**, ki se z NP ukvarjajo v okviru svojih raziskav in pedagoškega dela.

V vsakem mestnem področju je bilo izpeljanih 15 do 25 intervjujev. Intervjuji so bili izpeljani v 10 urbanih področjih:

- **Avstrija:** Dunaj in Linz
- **Nemčija:** Gelsenkirchen in Herten
- **Velika Britanija:** Sheffield
- **ZDA:** Madison (Wisconsin), mesta, vključena v Research Triangle v severni Carolini (Chapel Hill, Durham, Raleigh), San Diego (Kalifornija).
- **Argentina:** Buenos Aires
- **Kanada:** Toronto

Izbira mestnih področij je bila odvisna od razpoložljivih možnosti (programi izmenjav, pogodbeni

projekti). Če je bila dana možnost izbire, potem smo se odločili za področja, znana po inovativnih poskusih organiziranja NP. Namerao, čeprav ne v celoti izvedeno, je bilo tudi ravnotežje med pretežno industrijskimi predeli (Linz, Sheffield, Gelsenkirchen, Herten) ter storilvenimi središči (Dunaj, Madison, Research Triangle, Buenos Aires in Toronto). Prav tako smo poskusili vključiti poleg velikih mestnih kompleksov tudi srednje velika področja.

2. Kvaliteta okolja v urbanih področjih in urbani razvoj; povratna zveza

Osnovna trditev, na kateri temelji študija, povzeta v tem prispevku, je, da obstaja povratna zveza med **uporabo zemljišča in kvaliteto okolja** v urbanih področjih (glej Schubert, 1981; Strotz & Wright, 1975).

Zveza 1: Koncentracija onesnaženja v urbanem področju je odvisna od uporabe zemljišč:

- intenzivnost uporabe zemljišča vpliva na intenzivnost emisije onesnaževalcev (v skladu z zakoni termodinamike);
- prostorski vzorec (gostota) uporabe zemljišča vpliva na velikost emisij, ki so vir onesnaževanja na katerikoli točki v prostoru (vsota vseh posameznih emisij uporabnikov zemljišča, lociranih na tej točki), kot tudi na razširjanje onesnaženja po prostoru.

Zveza 2: Kvaliteta okolja različnih lokacij na urbanem področju vpliva na odločitve gospodinjstev (in nekaterih podjetij) glede izbire lokacije:

- gospodinjstva (in nekatera podjetja) imajo raje (ali pa so vsaj neopredeljeni do) lokacije z boljšo kvaliteto okolja (tj. manjšo koncentracijo onesnaževanja).

Povratna zveza pripelje do dinamičnega procesa, v katerem se vsaka stran prilagaja drugi z določenim časovnim zamikom. Umi-

kanje pred onesnaženjem poveča intenzivnost uporabe zemljišča in s tem onesnaževanje na lokaciji, ki sprejema. Posledično širjenje mestnega področja vodi k večanju razdalj, ki jih je treba prevoziti na poti v službo in k splošnemu povečanju porabe energije, kar spet poveča onesnaževanje. Proces bi lahko pripeljal do "implozije", ko bi se prejšnja središča tako izpraznila, da bi raven onesnaženja dovolj padla in bi postale lokacije s tega vidika ponovno privlačne (glej slika 1).

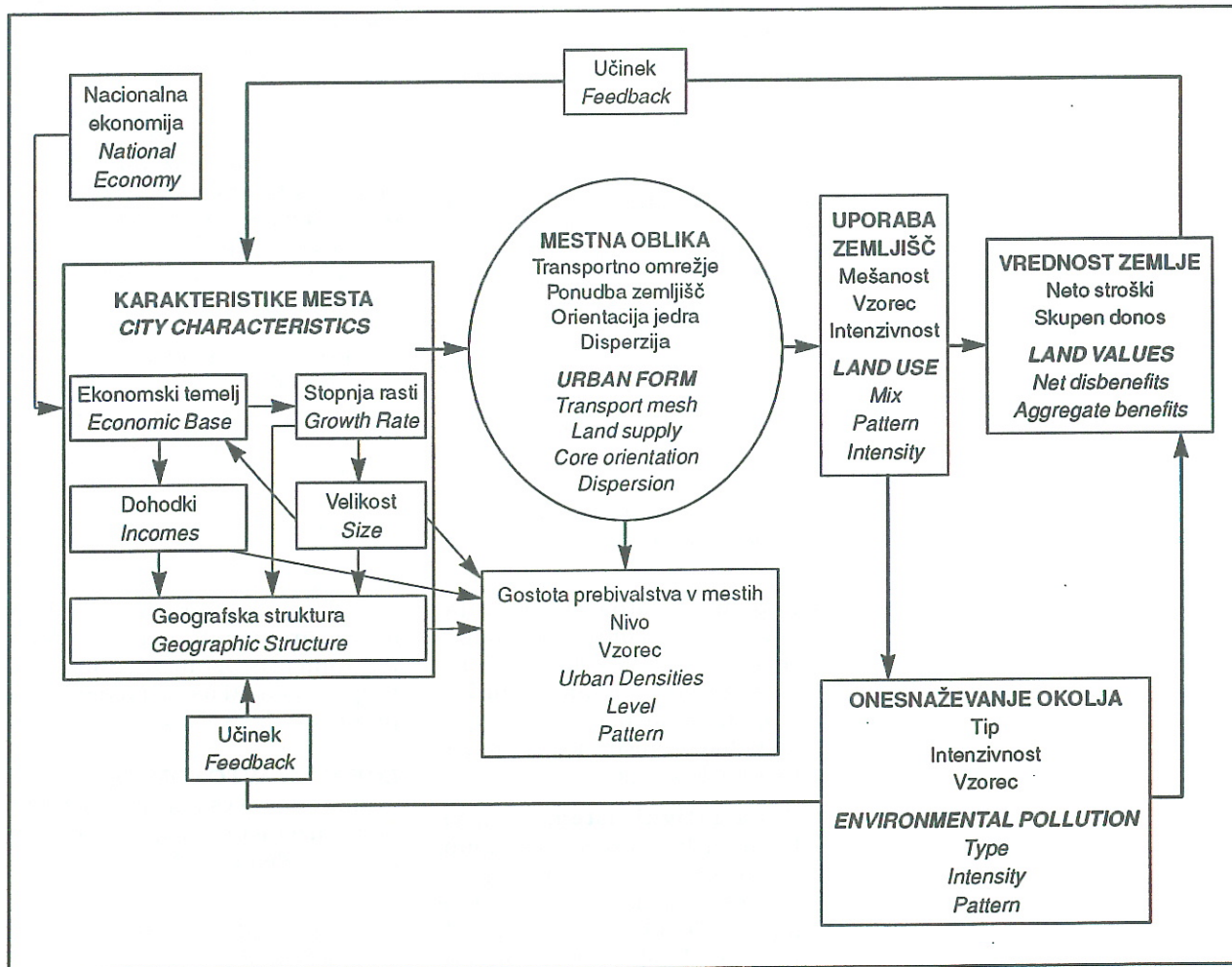
Na obe strani tega odnosa vplivajo različne politike:

- **naravovarstvena politika** z neposrednim vplivom na intenzivnost onesnaževanja;
- **ekonomska politika** s posrednim vplivom na intenzivnost onesnaževanja s pomočjo spre-

memb modelov porabe in proizvodnje; spreminja tudi navade prebivalcev določene lokacije s pomočjo sprememb v dohodkih in bogastvu;

- **politika uporabe zemljišč** v celoti (coniranje, gradbeni predpisi, politika organiziranja prometa itd.).

Glede na predstavljen dolgoročni povratni proces se zdi samoumevno, da je potrebno temeljito premisliti vse omenjene politike in jih združiti v kompatibilno celoto. Popolnoma neodvisne akcije lahko povzročijo nezaželene stranske učinke. Prav tako lahko pričakujemo nasprotujoče ukrepe, če ni zagotovljena vsaj najmanjša koordinacija ukrepov. Prispevek poskuša odpreti diskusijo na tem področju z oceno, **koliko se pomembni akterji pri ustvarjanju**

Slika 1: Povratna zveza med rabo zemljišč in kvaliteto okolja (Schubert 1979)
Figure 1: The feedback relation between land-use and environmental quality

politike zavedajo problema povratne zveze, in z oceno ukrepov za rešitev koordinacijskega problema.

3. Organizacija naravovarstvene politike

3.1 Odgovornosti različnih nivojev oblasti v naravovarstveni politiki

Sistem naravovarstvene politike sestoji iz več osnovnih elementov:

- potrebno je določiti cilje politike (navadno v obliki standardov)
- določiti je treba lastniške pravice v okolju (ki morajo vsebovati "principe" naravovarstvene politike, kot je npr. "onesnaževalec plača")
- izbrati je treba orodja za izvedbo politike
- vzpostaviti je treba nadzorovalni in kontrolni sistem

Organiziranje NP pomeni, da te elemente zaupajo v odgovornost različnim ravnam oblasti, kot so mednarodni, državni, regionalni in lokalni (glej npr. Baumol, Oates 1988; Zimmermann, Kahlenborn 1994). Da stvar poenostavimo, v nadaljevanju ne razlikujemo več med mednarodno in državno ravni, saj morajo biti mednarodni sporazumi načeloma prilagojeni državnim zakonom, da so lahko veljavni.

Predstavljamo vam poskus klasifikacije nekaterih modelov, znanih iz prakse:

- **Popolna lokalna avtonomija:** Vsi elementi politike so v odgovornosti lokalnih oblasti. V našem vzorcu je bil tak sistem zastopan le na področju hrupa, navadno v smislu "kalitev miru" ("sosedski učinki").
- **Kooperativni sistemi:** Cilji NP (standardi) se določajo skupno, ali pa centralna oblast zgolj priporoči smernice oz. minimalne standarde, ki jih je na regionalnem in/ali lokalnem nivoju potrebno dodelati. Izvedba je v celoti prepuščena lokalni ravni,

pritožbe se lahko naslovi na regionalno (ali državno) avtoriteto, ki pa le preveri usklajenost z regionalnimi/državnimi zakoni.

- **Hierarhični sistemi:** Odgovornosti so jasno opredeljene; regionalne in/ali lokalne oblasti imajo navadno nalogo izvajati cilje, ki jih zastavi centralna vlada, navadno v obliki minimalnih standardov, ki jih lokalne/regionalne oblasti lahko poostrijo, če se za to odločijo. Najvišja raven nadzora nad izvajanjem je tudi v rokah centralne oblasti.
- **Centralistični sistemi:** Lokalnim avtoritetam je dodeljeno le izvajanje, modifikacije niso mogoče.
- **Popolnoma centralizirani:** Vse aktivnosti so izpeljane v centru.

V skladu s tem dejanska vloga lokalne oblasti niha od polne odgovornosti do zgolj pomožnih funkcij. Treba je tudi vedeti, da se ob različnih vrstah onesnaževanja pogosto uporabljajo različni sistemi in da velikokrat celo znotraj istega razreda onesnaževanja prihaja do razlikovanja med različnimi povzročitelji (pogosto so npr. veliki onesnaževalci podložni predpisom na državni ravni, medtem ko so manjša podjetja in gospodinjstva odgovorna lokalni upravi). V praksi so seveda meje med različnimi pristopi zabrisane, ne glede na to pa je mogoče razbrati nekatere osnovne tipe (poleg očitnih ekstremnih primerov).

Sledeče poglavje poskuša vsako od mest, ki so nam služila kot modeli, pripisati enemu od zgoraj omenjenih režimov. Da bi lahko ocenili argumente za in proti prikazanemu pristopu, moramo najprej predstaviti osnovna dejstva o preučevanih sistemih.

LOKALNA AVTONOMIJA

Primer: skoraj vsa mesta v povezavi z blaženjem "hrupa stanovalcev". (Preglednica 1)

Osnovna dejstva:

- Mestna vlada (regionalna vlada) določi standarde.
- Mestna (regionalna) uprava je odgovorna za izvajanje.

Prednosti, ki so bile navedene na intervjujih:

- Motnje se odpravlja pri njihovem viru
- Upošteva se lahko lokalne razmere.

Slabosti, ki so bile nakazane:

- Prizadevanje, da se lokalnim avtoritetam nameni premalo sredstev za obvladovanje problema.
- Različni standardi in prakse izvajanja na sosednjih področjih, pripadajočih različnim upravnim enotam, lahko vodijo do zmede in nezadovoljstva.

KOOPERATIVNI SISTEMI

Primer: boj proti onesnaževanju zraka v ZDA. (Preglednica 2)

Osnovna dejstva (klasični onesnaževalci zraka):

- Zvezna agencija za varstvo okolja (EPA) postavi minimalne standarde za dovoljeno emisijo, ki so veljavni v vseh državah zveze. Države ("regije") pa imajo svobodo, da znotraj njihove pristojnosti uveljavljajo strožje zakone.
- Redno se izvajajo analize stanja v področjih, v katerih so kršeni standardi, se klasificirajo v "razrede, ki ne izpolnjujejo norm".
- Zvezne države so odgovorne za izoblikovanje "usklajevalnih načrtov", ki jih morajo odobriti na zvezni ravni.
- Izvajanje teh načrtov je v odgovornosti zveznih držav, te pa lahko dodelijo odgovornost podregijam ("lokalni nivo"). Če zvezne države niso sposobne izpolniti izvedbenih načrtov (znotraj časovnega razpona, določenega v načrtu), vstopijo zvezne oblasti.
- Izvedbeni sistemi zveznih držav lahko uporabljajo različne pristope, npr.:
- V Kaliforniji so osnovali "okrožja za upravljanje s kvaliteto zraka" ("air quality management districts" - AQMD), ki v kar največji meri ustrezajo osnovnim prostorskim enotam, iz katerih so ti prostorski konglomerati sestavljeni, to je okrajem. Odgovornost izoblikovanja meril (ki morajo biti potrjena od kalifornijske Agencije za varstvo okolja in posledično tudi od zvezne Agencije za varstvo okolja) je dodeljena tem telesom (ki tudi imajo možnost izbirati standarde, strožje od zveznih).

nijske Agencije za varstvo okolja in posledično tudi od zvezne Agencije za varstvo okolja) je dodeljena tem telesom (ki tudi imajo možnost izbirati standarde, strožje od zveznih).

- V Wisconsinu je za izoblikovanje in izvedbo uskladitvenih načrtov zadolženo Ministrstvo za naravna bogastva (State Department of Natural Resources). Po vsej državi ima številne področne pisarne, ki podpirajo to dejavnost.
- V Severni Karolini je odgovorna avtoriteta državna Agencija za varstvo okolja. Ta neformalno sodeluje s podrejenimi področji, še posebej v primerih združenih mest, kjer obstaja nevarnost, da ne bo prišlo do izpolnjevanja zastavljenih norm.

Preglednica 1: Avtonomni sistem (Autonomous system)

Upravni nivo <i>Tier of administration</i>	Funkcija <i>Function</i>		
	Definiranje ciljev (določanje standardov) <i>Goal definition (standard setting)</i>	Izvajanje & izbira orodij <i>Implementation & choice of instruments</i>	Kontrola & nadzor <i>Control & monitoring</i>
državni (mednarodni) <i>national</i> (supranational)			
regionalni (zvezne države, province) <i>regional</i> (state, province)			
lokalni <i>local</i>	lokalna avtonomija <i>local autonomy</i>	lokalna avtonomija <i>local autonomy</i>	lokalna avtonomija <i>local autonomy</i>

Preglednica 2: Kooperativni sistem (Co-operative system)

Upravni nivo <i>Tier of administration</i>	Funkcija <i>Function</i>		
	Definiranje ciljev (določanje standardov) <i>Goal definition (standard setting)</i>	Izvajanje & izbira orodij <i>Implementation & choice of instruments</i>	Kontrola & nadzor <i>Control & monitoring</i>
državni (mednarodni) <i>national</i> (supranational)	kooperativno <i>co-operative</i>		
regionalni (zvezne države, province) <i>regional</i> (state, province)	kooperativno <i>co-operative</i>	kooperativno <i>co-operative</i>	kooperativno <i>co-operative</i>
lokalni <i>local</i>	kooperativno <i>co-operative</i>	kooperativno <i>co-operative</i>	

V skladu z zgoraj skicirano klasifikacijo lahko za sistem v ZDA rečemo, da obsega kooperativen pristop. Četudi so zakonske odgovornosti definirane hierarhično, je vgrajenih veliko elementov kooperacije, še posebej v obliki uskladihvenih načrtov, ki jih predlagajo zvezne države (in v primeru Kalifornije okrožja za upravljanje s kvaliteto zraka na podregionalni ravni).

In kako na učinkovitost tega sistema gledajo strokovnjaki, ki so se udeležili intervjujev?

Menili so, da so **pozitivne poteze** sledeče:

- Zvezni minimalni standardi preprečujejo hitro poslabšanje kvalitete zraka, ki bi jo zlahka povzročilo tekmovanje zveznih držav, da pritegnejo podjetja (vključno z "umazanimi") izključno iz ekonomskih razlogov.
- Pri izoblikovanju izvedbenih načrtov se lahko v celoti uporabi lokalno znanje, kar pomeni, da bodo ob izbiri ukrepov bolj verjetno upoštevane podnebne razmere in ekonomska struktura regij, kot tudi tipične kulturne značilnosti.
- Zvezne države, v katerih je kvaliteta okolja prebivalcem bolj pomembna, si lahko prizadevajo za strožje standarde in se lahko ukvarjajo z novimi problemi brez vmešavanja zveznih oblasti (npr. področje "toksičnih odpadkov", kjer ima prav Kalifornija pionirsko zakonodajo itd.). Ta sistem naj bi bil še posebej fleksibilen in prilagodljiv lokalnim potrebam.

Identificirane **negativne lastnosti**:

- Kljub dejstvu, da se lahko uveljavljajo standardi, strožji od zveznih, je to v praksi zaradi pritiskov raznih skupin skoraj nemogoče. Sistem zato teži k poenotenju na vsem področju ZDA. "Pionirstvo" je v glavnem omejeno na urejanje novih virov polucije ter na uvajanje novih orodij za izvajanje politike (npr. v kompleksu Los Angelesa sistem dovoljenj za emisijo NOx in SOx, s katerimi je mogoče trgovati).
- Večina lokalnih naravovarstvenih ciljev je formulirana v smi-

slu standardov za kvaliteto zraka. Usklajevanje teh z (zveznimi) standardi, ni preprosta naloga analitično, postane pa lahko tudi politično zahtevna, če okoliški standardi vsebujejo nižje emisijske standarde od minimuma, ki ga zahteva zvezna Agencija za varstvo okolja.

- Sistem teži k temu, da se zelo počasi odziva na nove izzive.
- Nadaljnja širitev mest bo morda zahtevala redefinicijo podregij (kot so kalifornijska okrožja za upravljanje s kvaliteto zraka).
- Dejstvo, da se na sosednjih področjih uporabljajo različna orodja izvajanja NP lahko pripelje do zmešnjave pri prebivalcih (npr. v okrožju za upravljanje s kvaliteto zraka iz San Diega je v veljavi nadzorni sistem upravljanja z emisijami SOx in NOx iz stacionarnih virov, v sosednjem južnokalifornijskem okrožju za upravljanje s kvaliteto zraka, ki sodi v okvir Los Angelesa, pa ta sistem temelji na prodajnih emisijskih dovoljenjih).
- Zvezna agencija za varstvo okolja, ki je po zakonu predvidena za posredovanja, če oblasti zveznih držav (ali podregij) ne uspejo izpeljati dogovorjenega načrta, le s težavo izoblikuje načrt akcije, ki bi se bolje odrezal od načrta, ki je bil zasnovan lokalno, saj ji primanjkuje specifičnih informacij o lokalnih značilnostih.

HIERARHIČNI SISTEMI

Primer: Avstrija in Nemčija.
(Preglednica 3)

Osnovna dejstva (klasični onesnaževalci zraka, v Avstriji npr. parni stroji, ki obratujejo pri več kot 100 °C:

- Državna vlada postavi standarde kvalitete zraka in/ali dovoljene količine emisij.
- Dežele so odgovorne za izvedbo (same izbirajo instrumente izvajanja politike, v kolikor niso že določeni na državni ravni, kot je primer pri "eko-davkih" v Avstriji) in nadzor.
- Lokalna uprava izvaja le obrobne dejavnosti (Dunaj je hkrati dežela in mesto, kar mu omogo-

ča ubiranje določenih stranpoti, za razliko od drugih mest v Avstriji).

Prednosti so bile po mnenju strokovnjakov naslednje:

- Odgovornosti so v principu jasno razdeljene.
- Enaka pravila veljajo za vso državo.
- Tako rekoč izločeno je tekmovanje med deželami, da bi privabile industrijo na račun okolja.
- Zvezne institucije, ki imajo možnost izbirati kadre med večjo ponudbo delovne sile, so navadno bolj profesionalne in bolj usposobljene.
- Vpliv ozko usmerjenih lokalnih interesnih skupin na NP odločitve je navadno manjši.
- Mednarodna pogajanja o problemih onesnaževanja, ki segajo čez državne meje, so navadno lažje izvedljiva in cenejša.

Slabosti:

- Lokalne topografske in mikro-klimatske razmere se lahko med seboj močno razlikujejo, kar bi morali upoštevati, a pri zvezni zakonodaji navadno ne.
- Lokalne izkušnje so navadno zanemarjene in lokalno/regionalno politično kulturo obvladovanja problemov se žrtvuje za dosego poenotenja. V večini primerov prebivalci predpisov ne sprejmejo za svoje in je zato politika lahko neučinkovita.
- Kljub dejstvu, da so odgovornosti v načelu jasne, v praksi predpisi dovoljujejo preveliko število izjem in razločevanj med npr. onesnaževalci (veliki/majhni; parni stroji z delovno temperaturo pod in nad 100 °C; onesnaževanje zraka škodljivo za gozdove; emisije vozil na različnih cestnih sistemih... itd.).
- Na zveznem nivoju igrajo strankarski interesi večinoma večjo vlogo pri izoblikovanju predpisov, kot bi jo na lokalnem nivoju.
- Hierarhični sistemi imajo navadno zapoznele reakcije tako pri reševanju enostavnih problemov, kjer dolge komunikacijske poti povzročajo zamude, kot še bolj pri novih izzivih.

CENTRALISTIČNI SISTEMI

Primer: Buenos Aires; predpisi za velike industrijske onesnaževalce v Veliki Britaniji.

Osnovna dejstva:

- Vse pomembne odločitve sprejemajo osrednje vladne institucije.
- Tudi izvedba je v rokah vlade, pogosto vladnih agentov in institucij, razporejenih po državi.

Omenjene **prednosti:**

- Enotnost prepisov v vsej državi, "enakopravnost" regij.
- Najboljša uporaba usposobljenega osebja.
- Brez vmešavanja lokalne politike.

Opažene **slabosti:**

- Ogrožena je doslednost lokalne/regionalne NP, ker regulira-

Preglednica 3: Hierarhični sistem (Hierarchical system)

Upravni nivo <i>Tier of administration</i>	Funkcija <i>Function</i>		
	Definiranje ciljev (določanje standardov) <i>Goal definition (standard setting)</i>	Izvajanje & izbira orodij <i>Implementation & choice of instruments</i>	Kontrola & nadzor <i>Control & monitoring</i>
državni (mednarodni) <i>national</i> (supranational)	hierarhično <i>hierarchical</i>		
regionalni (zvezne države, province) <i>regional</i> (state, province)		hierarhično <i>hierarchical</i>	hierarhično <i>hierarchical</i>
lokalni <i>local</i>		hierarhično <i>hierarchical</i>	

Preglednica 4: Centralistični sistem (Centralistic system)

Upravni nivo <i>Tier of administration</i>	Funkcija <i>Function</i>		
	Definiranje ciljev (določanje standardov) <i>Goal definition (standard setting)</i>	Izvajanje & izbira orodij <i>Implementation & choice of instruments</i>	Kontrola & nadzor <i>Control & monitoring</i>
državni (mednarodni) <i>national</i> (supranational)	centralistično <i>centralistic</i>	centralistično <i>centralistic</i>	centralistično <i>centralistic</i>
regionalni (zvezne države, province) <i>regional</i> (state, province)			
lokalni <i>local</i>			

nje in nadzorovanje nekaterih virov onesnaževanja (velikokrat ravno največjih in najpomembnejših) ni v odgovornosti iste avtoritete, ki skrbi tudi za ostale vire. To lahko privede do resigniranosti in zanemarjanja odprtih možnosti.

- Rezultate nadzora kvalitete lokalnega okolja je pri izoblikovanju bodoče politike težko uporabiti (ker neposredno zadolžene lokalne oblasti ne merijo emisij, je težko planirati politiko uravnavanja emisij, ki se mora ravnati po meritvah kvalitete lokalnega okolja).
- Zanemarjanje lokalnih posebnosti in politične kulture.

3.2 Naravovarstvena politika in notranja organizacija regionalne/lokalne uprave

Ker NP predstavlja tipičen primer več sektorjev vključujoče načrtovalne naloge, ne obstaja nek očitni, vnaprej določen način organiziranja teh aktivnosti na lokalnem nivoju (glej npr. Neddens 1986; Fürst 1986; Baumheier 1992). Obstajajo številne možnosti (sledišči spisek ne zajema vseh):

3.2.1

Odgovornosti za varstvo okolja so razdeljene med **več različnih služb**, ki se ukvarjajo s posameznimi zadevami, razdeljenimi po sektorjih (preskrba z vodo, kanalizacijske odplake itd.).

Ta sistem naj bi pospeševal administrativno učinkovitost, ker dokumentov ni potrebno pošiljati skozi več oddelkov in je kompetentnost skoncentrirana na enem mestu. Glavna pomanjkljivost je očitno posledično pomanjkanje koordinacije med različnimi službami, ki se ukvarjajo z varstvom okolja. V takšnih okoliščinah je malo verjeten sistemski pristop k naravovarstveni politiki. Individualne akcije pa lahko pripeljejo do nezaželenih stranskih učinkov.

3.2.2

Posebna služba za NP (hierarhično na enaki ravni kot druge službe, zadolžene za upravne naloge)

Med prednostmi sta bili omenjeni koncentracija pristojnosti v naravovarstvenih zadevah in neposredna povezava z dnevno prakso. Navedena pomanjkljivost pa je delno podvojevanje nalog, do česar pride, ko morajo posebne službe, ki se ukvarjajo s področji, ki se navezujejo na varstvo okolja (kot so kanalizacijske odplake, voda, odvažanje odpadkov, energija itd.) najemati tudi strokovnjake s teh področij. Poleg tega je bila opazna težnja, da se v načrtovalnem delu drugih služb zanemari naravovarstvene vidike, saj je prevladovalo mnenje, da je za te zadeve tako ali tako zadolžena posebna služba. To dejstvo lahko vodi k nasprotjem in časovnemu podaljševanju načrtovanja.

3.2.3

Agencija za koordinacijo, nanašajoče brez formalnih vladnih pooblastil. S problemi varstva okolja se ukvarjajo različne službe, ki so zadolžene za standardne upravne naloge (onesnaževanje voda je npr. odgovornost službe, zadolžene za vsa vprašanja, povezana z vodo itd.), posebna agencija poskuša med njimi uskladiti vsa vprašanja, povezana z varstvom narave in navadno skrbi tudi za odnose z javnostjo ter za stike med državljanji in upravo.

Tak način organiziranja se sorazmerno lahko vključi v že obstoječe upravne strukture in ne povzroča večjih motenj. Če ima podporo političnega vrha (npr. župana), je lahko precej učinkovit. Ker lahko uporablja neuradne komunikacijske poti v stikih z državljanji (ali skupinami), se zelo poenostavi in pospeši odzivanje na obče zahteve. Agencija ima lahko tudi velik vpliv na politično stabilnost, saj lahko neposredno seznanjajo javnost s problemi uprave in le-tej predstavi zahteve javnosti. Glede negativnih strani je treba priznati, da lahko sistem, ker nima uradne moči odločanja, postane precej neučinkovit, še posebej če nima zadostne politične podpore ali če ni opaziti vidnejšega napredka na področju varstva narave. Agencija zlahka izgubi zaupanje državljanov, ki nato izražajo svoje interese

drugače. Ista nevarnost ji grozi od profesionalcev po službah, ki se neposredno ali posredno ukvarjajo s vprašanji varstva okolja. Če menijo, da je agencija le posrednik interesov raznih skupin, ki izvajajo pritiske na področju varstva okolja, se bodo komunikacijske poti zelo hitro zaprle.

3.2.4

Posebna delovna skupina, zadolžena za z okoljem povezane projekte na lokalnem/regionalnem nivoju in osnovana z nalogo, da olajša vodenje projektov in zagotovi upoštevanje naravovarstvenih interesov.

Prednost tega pristopa je v tem, da je usmerjen v specifične probleme in njihovo ekonomsko učinkovitost. Ker skupino sestavijo le ob začasni naročili, lahko vpokličejo najboljše strokovnjake. Skupina se ne ukvarja s strukturo uprave kot celote, zaradi česar prihaja le do minimalnega političnega odpora. Glavno pomanjkljivost lahko predstavlja pristop v smislu "rešitve le enega problema", ki pogosto ne upošteva širšega konteksta obravnavanega ekološkega sistema. Če strokovnjaki iz "rutinskih" služb niso vključeni v skupino, obstaja verjetnost, da pride do trenj, ki so lahko izredno protiproduktivna, npr. v primeru zamolčanja bistvenih, pogosto neuradnih informacij delovni skupini itd. Da so rezultati takšnega projekta sprejeti, je v veliki meri odvisno od zaupanja političnega vodstva v kompetentnost vodje projekta.

3.2.5

Posebni vladni zastopnik, ki je neposredno ob županu (ali ob nekem na odgovarjajoči funkciji) kot svetovalec za naravovarstvena vprašanja.

3.2.6

Mestni svetnik, ki sam skrbi za okolje, brez pomoči svojega upravnega oddelka (pogosto v majhnih mestih).

Glavni dejavniki uspeha so:

- kompetenca osebe
- politična podpora župana in mestnega sveta tudi v konfliktnih situacijah

Naravovarstveni problemi so pogosto ločeni v dva različna sklopa nalog:

- **neposredni vladni ukrepi** (npr. izdajanje dovoljenj za onesnaževanje, inšpekcijski pregledi podjetij itd.)
- **planerska dejavnost**, ki zahteva posebno strokovno usposobljenost.

Na nekaterih področjih preučevanja so te naloge porazdeljene po različno organiziranih agencijah in državnih službah (še posebej v Avstriji in Nemčiji). Prednost takega sistema je večja stopnja svobode v kreativnem načrtovanju, pomanjkljivost pa je oddaljenost načrtov od vsakodnevne prakse izvajanj, po sektorjih razporejenih upravnih služb.

3.3 Kooperacija in koordinacija med prostorskimi enotami v funkcionalno integriranem urbanem področju

Vzorci difuzije odpadnih snovi imajo bistveno vlogo v konfliktnih in pri procesu kooperacije med upravno **neodvisnimi enotami na urbanem področju**. Še posebej onesnaženje zraka, odvisno od prevladujočih vremenskih razmer, ki lahko zaobsega zelo majhne ali potencialno globalne prostorske dimenzije. Skupnosti v okviru območja z enakimi razmerami bi morale izoblikovati dosledno politiko, s katero bi omejile razširjanje onesnaževanja preko svojih meja. Dejansko stanje je, da izoblikovanje kot tudi izvajanje politike ovirajo resni problemi v koordinaciji med političnimi institucijami in izvršilnimi organi, organiziranimi neodvisno drug od drugega (glej Fürst 1991; Scharpf/Benz 1990).

Za koordinacijo naravovarstvenih politik obstaja več možnosti, od formalnih, popolnoma institucionaliziranih ureditev do povsem neuradnih izmenjav zamisli, informacij in sporazumov:

- Politiko koordinira **posebna agencija**, ustanovljena v ta namen (npr. "okrožja za upravljanje s kvaliteto zraka" v Kaliforniji, ki v grobem zavzemajo ob-

močje z enakimi podnebnimi razmerami in sestojijo iz več okrajev s svojimi upravnimi organi).

Prednosti so v jasno določenih odgovornostih znotraj funkcionalno bolj ali manj zaprtega in izrazitega sistema, katerega poteze se lahko takoj vključijo v načrtovanje politike. Mnoge pomembne odločitve z jasnim in vidnim vplivom na intenzivnost onesnaževanja, kot so odloki povezani z uporabo zemljišč in infrastrukturni projekti, ostajajo v rokah posameznih področij tj. posameznih skupnosti v regiji.

- Politiko koordinira "klub" delegatov iz podregij na prostovoljni osnovi (tak "klub" ima lahko podporno infrastrukturo, "koordinacijski biro", ki pripravlja informacije, potrebne za odločitve itd.). Odločitve predstavljajo "pogodbo" med partnerji, ki jo morajo v podregijah izvajati (ponavadi po sektorjih razporejena) odgovorna upravna telesa (primer takšne ureditve je "Načrtovalna zveza vzhodne Avstrije", ki deluje v kompleksu okrog Dunaja in katere aktivnost usmerja tudi dejavnosti, ki niso nujno v povezavi z okoljem).

Čeprav se taka ureditev navadno šteje za napornejšo od formalnega koordinacijskega telesa, so partnerji na intervjujih omenjali veliko prednosti. Ta tip organizacije je zelo spremenljiv, ne zahteva večjih sprememb v upravnem sistemu in je sicer lahko zelo učinkovit, če ga partnerji v celoti podpirajo. Pristojnosti so lahko jasno opredeljene in agencija, še posebej če ima kvalitetno podporo v profesionalnem koordinacijskem biroju, ima dosti možnosti, da pride do kreativnih zamisli. Vendar pa lahko, ker so vsa dejanja prostovoljna in ker se nobene podregije ne da prisiliti v sporazum v primeru resnih razhajanj mnenj in konfliktov, ta ureditev postane neuporabna. Popolnoma strankarski spori med podregionalnimi upravami lahko pripeljejo do popolnega neuspeha, četudi se mnenja glede vsebine v

resnici sploh tako zelo ne razlikujejo.

- Koordinacija je odgovornost **posebnega zastopnika** brez uradnih pooblastil (model animatorja, kot so ga uvedli npr. v Sheffieldu v Veliki Britaniji).

Sogovorniki so omenjali več ali manj enake razloge za in proti, še posebej fleksibilnost, učinkovitost in možnost biti blizu ljudem kot tudi oblastem po eni strani, po drugi pa težave pri uveljavljanju idej.

- Do koordinacije prihaja le neuradno med zainteresiranimi **posamezniki**, zaposlenimi v (po sektorjih razporejenih) odgovornih službah v posameznih podregijah (ali pa delajo po različnih sektorjih, zadolženih za posamezna področja, kot je na primer transport, ki je načrtovan tako na državnem kot na regionalnem in mestnem nivoju v vseh državah, vključenih v študijo).

Na to vrsto koordinacije so sodelujoči v splošnem gledali z odobravanjem. Lahko je zelo učinkovita, a nikakršnih zagotovil ni, da bo do nje sploh prišlo. Podan je bil predlogi, naj se večkrat organizirajo tematski seminarji in razprave, na katerih lahko ponudijo možnosti za vzpostavljanje mreže med zastopniki, zaposlenimi v različnih podregionalnih upravnih enotah.

Vodilna misel na vseh intervjujih je bila, da **koordinacija med podregijami ni zadovoljiva** in da je **to ena glavnih ovir pri formuliranju dosledne politike**, kot tudi pri njenem učinkovitem izvrševanju.

Drugi sklop vprašanj, zastavljenih na intervjujih, je bil povezan s problemom koordinacije med službami, ki se ukvarjajo z **urbanističnim planiranjem** na splošno, posebej pa z izdelavo načrtov, predpisov coniranja in gradbenih predpisov. Intervjuji so pokazali, da obstaja precej visoka stopnja ozaveščenosti o nujnosti povezav med temi dejavnostmi in naravo-

varstveno politiko. Vendar pa je v načrtovalni praksi koordinacija načrtovalnih procesov po splošnem mnenju prisotna le v začetni fazi ali pa sploh ne. Zdi se, da je večina omenjenih uspešnih primerov v glavnem temeljila na neuradnem sodelovanju. Uradne procedure pa so po mnenju večine zapravljanje časa in denarja in navadno ne prinesejo otipljivih rezultatov. Pogost je bil občutek, da so ukrepi različnih služb med seboj dejansko nasprotni. Še posebej se zdi to problematično pri načrtovanju velikih infrastruktur, povezanih s transportom, kot so sistemi večpasovnic v velikih mestnih kompleksih. Te se pogosto krivi za povečano emisijo onesnaževalcev zraka, pri čemer pa se hkrati vlagajo veliko političnih naporov v izpeljavo marginalnih izboljšav stanja na stacionarnih virih onesnaževanja, navadno povezanih z zelo velikimi investicijskimi stroški. Dejanski učinek, ob hkratnem onesnaževanju iz obeh virov, je lahko celo povečanje koncentracije škodljivih snovi v urbanem okolju.

Druge možnosti za okrepitev naravovarstvene politike kot so npr. uporaba tehnologije in energetske politike, so še vedno manj v uporabi.

4. Praksa naravovarstvene politike v urbanih področjih, običajni ukrepi za zmanjševanje onesnaževanja zraka in hrupa

V tem poglavju je podan kratek pregled nekaterih najpogosteje uporabljenih ukrepov na preučevanih področjih. Vprašanja, zastavljena na intervjujih, se nanašajo le na tiste ukrepe, pri katerih je bila ugotovljena vsaj minimalna lokalna soudeležba, čeprav lokalne oblasti formalno niso bile odgovorne za njih. Spodnji tabeli predstavljata pregled ukrepe v zvezi z zmanjšanjem onesnaževanja zraka in hrupa.

Preglednica 5: Ukrepi za zmanjšanje onesnaževanja zraka na izbranih področjih

Sektor	Tip aktivnosti		
	Naravovarstvena politika	Politika uporabe zemljišč	Drugo
Proizvodnja	Subvencije za tehnološke spremembe (Linz, Sheffield)	Industrijska področja z ali brez infrastrukture za zmanjšanje onesnaževanja	Alternativni viri energije – daljinsko ogrevanje, prehod na naravni plin (Linz, Sheffield, Dunaj)
	Posamezne aktivnosti pri sanaciji velikih onesnaževalcev (Linz, Sheffield, Gelsenkirchen)	"Bubbles" v Kaliforniji	Neosvinčena goriva
Transport	Za avtomobile obvezen katalizator	Področja zmanjšane hitrosti	Avtomobilska združenja (mesta v ZDA, Toronto)
	Neosvinčena goriva	Področja z zmanjšanim prometom	
	Oksi-goriva (Severna Carolina)	Poti z zvišano gostoto prometa (Kalifornija, Toronto) Kolesarske steze	
	Pregledi vozil	Vodenje politike parkiranja (Dunaj)	
Gospodinjstva	Neosvinčena goriva	Ločitev delovnega in bivalnega prostora	Subvencije za zamenjavo stare opreme
	Nadzor kurišč		Alternativna goriva in daljinsko ogrevanje

Preglednica 6: Ukrepi za zmanjšanje hrupa na preučevanih področjih

Sektor	Tip aktivnosti		
	Naravovarstvena politika	Politika uporabe zemljišč	Drugo
Proizvodnja	Posamezni ukrepi za velike vire (Linz, Sheffield itd.)	Industrijska področja	Notranja delovna pravila v podjetjih (Sheffield)
	Subvencije za ublažitev hrupa		
	Oprema za zmanjšanje hrupa gradbenih strojev (Dunaj, Linz)		
Transport	Tovornjaki, ki povzročajo hrup (Dunaj, Linz)	Področja z zmanjšanim prometom	Subvencioniranje zavarovanja gospodinjstev in servisnih podjetij pred hrupom
		Zmanjšanje hrupa, ki ga povzročajo sredstva javnega prevoza	
		Asfalt, ki duši hrup (Dunaj, Linz)	
		Zvočne pregrade	
Gospodinjstva	Tišje kosilnice	Posebna področja za glasne rekreativne dejavnosti	
	Strožje gradbene norme za zvočno izolacijo		

Ukrepi imajo mnoge **skupne poteze**. Tako rekoč vsi ukrepi so usmerjeni v odpravljanje posledic. Rešitve, usmerjene v odpravljanje vzrokov onesnaževanja, niso zelo pogoste.

V sodobnih postindustrijskih mestih se zdi, da glavni problem predstavlja onesnaževanje, povezano s transportom. Vsi sogovorniki brez izjeme so trdili, da je bilo onesnaževanje iz stacionarnih virov velik problem v 70. in 80. letih, da pa je sedaj pod nadzorom. Nekatere skupine državljanov se s tem niso v celoti strinjale (zlasti v pretežno industrijskih predelih, kot so Linz, Sheffield, Gelsenkirchen in Herten), a vsi so priznali, da je bil v zadnjem desetletju narejen velik korak naprej. Glavna skrb v prihodnost naj bi bili: **nevarni odpadki!** Predpisi so se celo v bolj razvitih in naprednih področjih (v ZDA zlasti v Kaliforniji) šele dotaknili problema. Kaj pa izvedba?

Problemi s transportom se zelo razlikujejo med mesti v Evropi in v Ameriki. V Evropi je namenjen jasen poudarek pospeševanju uporabe sredstev javnega prevoza in drugim alternativnim načinom (kot je kolesarjenje in celo kotalkanje), medtem ko v ZDA prevladujejo avtomobilska združenja, dogovarjanje za skupno vožnjo na delo, avtocestne "subvencije" za avtomobile z več kot enim potnikom.

Uporaba urbanističnega planiranja kot orodja za zmanjševanje zračnega in zvočnega onesnaževanja se večinoma še vedno omejuje na ločevanje nekompatibilnih uporabnikov zemljišč (industrijska področja itd.). V nekaterih evropskih mestih počasi stopajo v veljavo zamisli "reorganizacije prometa". Poleg strategije širjenja področij za pešce in področij omejene hitrosti se tudi omejevanje parkiranja vedno bolj upošteva kot učinkovito sredstvo omejevanja avtomobilskega prometa in hkrati povečanja uporabe sredstev javnega prevoza (na Dunaju npr. je sedaj v jedru mesta dovoljeno parkirati le stanovalec in imetnik posebnih dovoljenj, sicer je dovoljeno le kratkotrajno parkiranje).

Pogledi, kako v prihodnosti uporabljati orodja urbanističnega planiranja, se med strokovnjaki močno razlikujejo. Po prepričanju nekaterih je treba nadaljevati z ločevanjem uporabnikov z navzkrižnimi interesi, medtem ko bi po mnenju drugih bilo potrebno povečati mešano uporabo zemljišč, s čimer bi se zmanjšala potreba po vožnji na delo (argument, zakaj se to zdi mogoče, je vedno večji delež sektorja storitvenih dejavnosti v modernih mestnih ekonomijah, ki v splošnem ni velik onesnaževalec).

5. Možnosti

Zadnji del izvedenih intervjujev je bil sestavljen iz vprašanj, kako bi bilo mogoče izboljšati organiziranost, usklajenost in ukrepe NP ter do kakšne mere so strokovnjaki zadovoljni z dosedanjimi dosežki. Za zaključek razprave povzemimo nekaj najpogostejših odgovorov:

- **Lokalni nivo** bi moral imeti v **NP več moči** kot do sedaj – pomembnejši vlogi bi morali pridružiti večjo finančno podporo, brez katere političnih ukrepov ni mogoče učinkovito izvajati.
- Razdeljeno prakso, kakšno danes pogosto srečamo, bi moral nadomestiti bolj **sistematski pristop**, s katerim bo mogoče izpeljati bolj dosledne ukrepe. Poleg tega bi bilo potrebno oceniti prevladujoči avtoritativni nadzorni pristop ter odpreti bolj tržne in na individualnih akcijah temelječe pristope k NP.
- Večje uveljavljanje sedanjih predpisov bi že samo po sebi prineslo bistveno izboljšanje kvalitete okolja.
- Potrebno je krepiti zavedanje javnosti o nujnosti sodelovanja v programih NP; zaželena je večja udeležba državljanov na vseh ravneh kreiranja politike.

Precejšnje razlike v mnenjih pa obstajajo glede vloge lokalnih oblasti. Posebej v zveznih državah obžalujejo zmedo, ki izvira iz kompleksnosti medsebojnega delovanja različnih ravni oblasti, ter ozkosti in lokalnih egoizmov. Zato

pogosto uveljavljajo preprostejše in precej bolj enovite (centralistične) koncepte in organizacijske sheme.

Dr. prof. Uwe Schubert, Andreas Zerlauth, oba Interdisciplinary Institute for Environmental Economics and Management, Vienna University of Economics and Business Administration

Zahvale

Radi bi se zahvalili našim domačim in mednarodnim partnerjem, ki so s svojim delom prispevali k raziskavi ECOQUIC, še posebej: prof. Richard Andrews (UNC, Chapel Hill), prof. Martin in Elisabeth David (UW, Madison), prof. Richard Carson (U.C., San Diego), prof. Raoul Novoa (Buenos Aires), dr. Christine Fohler-Norek (Umweltanwaltschaft Wien).

Dodatno se zahvaljujemo dobesedno stotinam strokovnjakov na vseh področjih, ki so nam pomagali z študijski primeri in za potrpljivost, ki so jo pokazali med dolgimi intervjuji – njihova pomoč je bila neprecenljiva.

Viri in Literatura

Blanke, B.: Stadt und Staat. Politische Vierteljahresschrift 22/1991.

Baumheier, R.: Kommunale Umweltvorsorge. Chancen und Probleme präventiver Umweltpolitik auf der kommunalen Ebene am Beispiel der Energie- und Verkehrspolitik. (Stadt-forschung aktuell, Band 43). Basel, Boston & Berlin: Birkhäuser 1994.

Bongaerts, J., Klemmer, P., Hühwels, H.: Zentralisierungsbedarf in der EG-Umweltpolitik, Zeitschrift für angewandte Umweltforschung, 5/1992, p. 11-24.

Enderle, M., Zimmermann, D.: Organisation des städtischen Umweltschutzes., V: FIEDLER, K., P.: Kommunales Umweltmanagement: Handbuch für praxisorientierte Umweltpolitik und Umweltverwaltung in Städten, Kreisen und Gemeinden. Köln 1992.

Fürst, D., Nijkamp, P. in Zimmermann, K.: Umwelt – Raum – Politik. Ansätze zu einer Integration von Umweltschutz, Raumplanung und regionaler Entwicklungspolitik, Sigma, Berlin 1986.

Fürst, D.: Stadt und Region in Verdichtungsräumen, In: Blanke B. (1991): Stadt und Staat. Politische Vierteljahresschrift 22/1991.

Hahn, E.: Ökologischer Stadtbau. Theorie und Konzept. (FS II 91-405 des Wissenschaftszentrums Berlin für Sozialforschung – Forschungsprofessur Umweltpolitik), Berlin 1991.

Häussermann, H.: Ökonomie und Politik in alten Industrieregionen Europas, Probleme der Stadt- und Regionalentwicklung in Deutschland, Frankreich, Großbritannien und Italien. Basel 1992.

Huckenstein, B.: Umweltpolitik und Föderalismus – ökonomische Kriterien für umweltpolitische Kompetenzen der Europäischen Gemeinschaft, In: Zeitschrift für angewandte Umweltforschung, 6/1993, p.330 – 339.

Neddens, M.: Ökologisch orientierte Stadt- und Raumentwicklung. Genius loci – Leitbilder – Systemansatz – Planung: Eine integrierte Gesamtdarstellung, Wiesbaden & Berlin: Bauverlag 1986.

Scharpf, F.W., in Benz, A.: Zusammenarbeit zwischen den nordeutschen Ländern. Gutachten im Auftrag der Senatskanzlei Hamburg und der Staatskanzlei Schleswig-Holstein, Köln 1990.

Schubert, U.: Environmental quality and urban land markets. Ph.D. dissertation, U.C.S.D.-University Micro Films, Ann Arbor, Michigan 1979.

Strotz, R. in Wright, C.: Urban Air Pollution, Journal of Urban Economics, Vol. 2, no.3, 1975.

Zimmermann, K.W., Kahlenborn, W.: Umweltföderalismus: Einheit und Einheitlichkeit in Deutschland und Europa, Berlin 1994.

glej stran 92

housing in transition
international conference

Piran, Slovenia, 3 - 5 September 1997